

MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA

Joaquín Recaño Valverde i A. Miguel Solana Solana

Centre d'Estudis Demogràfics

1. INTRODUCCIÓ

Les migracions residencials entre Catalunya i la resta d'Espanya han estat una de les claus per explicar l'evolució de la població de Catalunya durant el segle XX. Des de mitjan segle XIX, la immigració ha estat determinant a l'hora de comprendre el desenvolupament demogràfic, en el que s'ha anomenat *sistema català de reproducció*, un sistema poblacional en el qual les pautes de creixement eren determinades pels importants fluxos d'immigrants de la resta d'Espanya i pels efectes indirectes que suposaven les seves aportacions a la dinamització del creixement natural'.

Tanmateix, l'evolució de la població catalana en els últims trenta anys es pot sintetitzar prou bé amb el lema "de l'explosió demogràfica al creixement zero". Un dels responsables del canvi de conjuntura demogràfica fou la forta reducció de la immigració procedent de la resta d'Espanya que es va registrar des de la segona meitat de la dècada dels setanta.

La importància de les migracions dins del sistema demogràfic català va produir una extensa bibliografia. Tot i que no és l'objectiu d'aquest treball fer un estat de la qüestió, cal assenyalar que en els estudis efectuats sobre la migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya hi ha un fort desequilibri temàtic a favor de la immigració. Entre els temes abordats destaquen les anàlisis de les pautes territorials i de les característiques sociològiques dels immigrants. Una petita part de les recerques van analitzar, ja a la dècada dels vuitanta, el tema del retorn. Pel que fa als estudis de l'estructura

demogràfica dels fluxos, aquests tan sols es van fer des de l'òptica dels saldos migratoris.

En aquest capítol intentarem omplir una part dels buits sobre la matèria amb l'actual disponibilitat de dades, que podem considerar òptima en relació amb períodes anteriors. Estudiarem diferents aspectes dels fluxos migratoris recents entre Catalunya i la resta d'Espanya. Primerament s'incorporarà una breu anàlisi de l'evolució històrica d'aquests fluxos des de començament dels anys seixanta i després s'analitzaran la xarxa territorial i les característiques demogràfiques, educatives i socioprofessionals dels migrants. Un capítol a part, per la seva importància, el constitueix la descripció dels moviments de retorn. Per finalitzar tractarem, de forma breu, la incidència de les migracions residencials en la dinàmica i l'estructura demogràfica de Catalunya. En aquesta petita aportació ens centrarem, fonamentalment, en l'anàlisi dels fluxos migratoris més recents, sense renunciar a una breu exposició de l'evolució d'alguns d'aquests aspectes des de començament dels anys seixanta.

Començarem, doncs, definint alguns conceptes relacionats amb la migració residencial que abordem en aquest treball. En comparació amb altres fenòmens demogràfics, la migració planteja greus problemes de dades i d'ordre conceptual. Definir què és una migració i quins són els migrants és un assumpte complicat. La migració, que analitzem en aquest treball, es defineix com un canvi de residència entre comunitats autònomes (CA) que tingui com a origen o destinació Catalunya. Els subjectes que intervenen en els moviments migratoris, definits d'aquesta manera, poden ser considerats des de diferents

òptiques espacials, amb relació als llocs d'origen i de destinació del moviment migratori. Des del punt de vista del lloc d'origen, esdevenen emigrants (o emigracions si es tracta del flux migratori), per exemple, les sortides de Catalunya. Si, al contrari, es pren com a referència el lloc de destinació, es parla d'immigrants (o immigracions), i així és com es registren totes les arribades a Catalunya. Aquests conceptes es complementen amb l'estimació dels saldos migratoris o migració neta que, en el nostre cas, mesuren la balança neta entre immigracions i emigracions. Presentats els conceptes d'emigració, immigració i saldo migratori, cal ara definir què entenem per migració de retorn. En aquest treball es defineix com a migració de retorn tota emigració que té per destinació la regió de naixement de l'individu que efectua l'emigració. Aquesta definició, molt senzilla, sintetitza un dels moviments migratoris més complexos. Per exemple, l'emigració d'un andalús que surt de Catalunya es considerarà una emigració de retorn si la seva destinació és Andalusia. De la mateixa forma, l'arribada des d'una altra comunitat autònoma d'un català serà també considerada una migració de retorn.

La quantificació dels fluxos migratoris presenta notables dificultats en tots els països, dificultats creixents a l'hora de considerar les característiques sociodemogràfiques dels migrants. El ventall de temes que ens proposem tractar en aquest treball comporta l'aplicació de dues fonts estadístiques. La primera, que és la base d'informació principal utilitzada en aquest treball, són les tabulacions sol·licitades a l'Institut d'Estadística de Catalunya de les dades de l'estadística de variacions residencials (altes i baixes padronals, EVR a partir d'ara) corresponents al període 1988-1994 (amb l'excepció de l'any 1991, amb problemes de cobertura); es tracta de les migracions residencials entre Catalunya i la resta d'Espanya. Per analitzar l'evolució de les migracions hem completat la sèrie històrica de l'EVR amb dades que comencen l'any 1962 i que s'han tret de diferents publicacions de l'Institut Nacional d'Estadística (INE). L'EVR s'ha considerat tradicionalment poc fiable, encara que la seva qualitat sembla haver millorat en els últims anys perquè la modificació de la reglamentació i la vinculació al cens electoral del registre d'altes i baixes padronals han produït una millora de la cobertura d'aquesta font, tot i que hi persisteixen alguns problemes estructurals, com el baix registre de moviments en els anys de renovació del padró. L'altra font d'informació que hem utilitzat és el cens de 1991. Concretament, algunes tabulacions de la pregunta sobre lloc de residència l'1 de març de 1990 (tant de la immigració com de l'emigració catalana). Sobre aquest tema tornarem a parlar en el punt 4.2.

Per finalitzar, recordar que en el càlcul de les taxes d'emigració, immigració i migració neta s'han establert com a denominadors les poblacions del cens de 1991 i les *Estimacions de població* de 1986 a 1994 publicades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

2. EVOLUCIÓ I DINÀMICA RECENT DE LA MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA

En aquest apartat farem una breu exposició de l'evolució dels fluxos migratoris de Catalunya amb la resta d'Espanya des de començament dels anys seixanta a partir de les dades de l'EVR.

Ja s'ha mencionat la importància, dins la demografia catalana, dels moviments migratoris amb la resta d'Espanya. Diferents autors han calculat de forma indirecta el volum numèric d'aquest fenomen i han establert un saldo migratori superior als 2 milions de persones al llarg del període 1900-1975². Tot i això, les aportacions migratòries han descendit en els darrers anys i s'ha arribat a un saldo migratori anual gairebé nul.

TAULA 1. MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA (1962-1994)

Període	Immigracions	Emigracions	Saldo migratori
1962-65	415.674	30.949	384.725
1966-70	307.711	52.308	255.403
1971-75	267.511	62.391	205.120
1976-80	125.678	94.039	31.639
1981-85	59.609	115.428	-55.819
1986-90	111.049	112.960	-1.911
1991-94	80.086	101.481	-21.395
Total	1.367.318	569.556	797.762

Font: INE, *Migraciones (1962-1994)*. Elaboració pròpia.

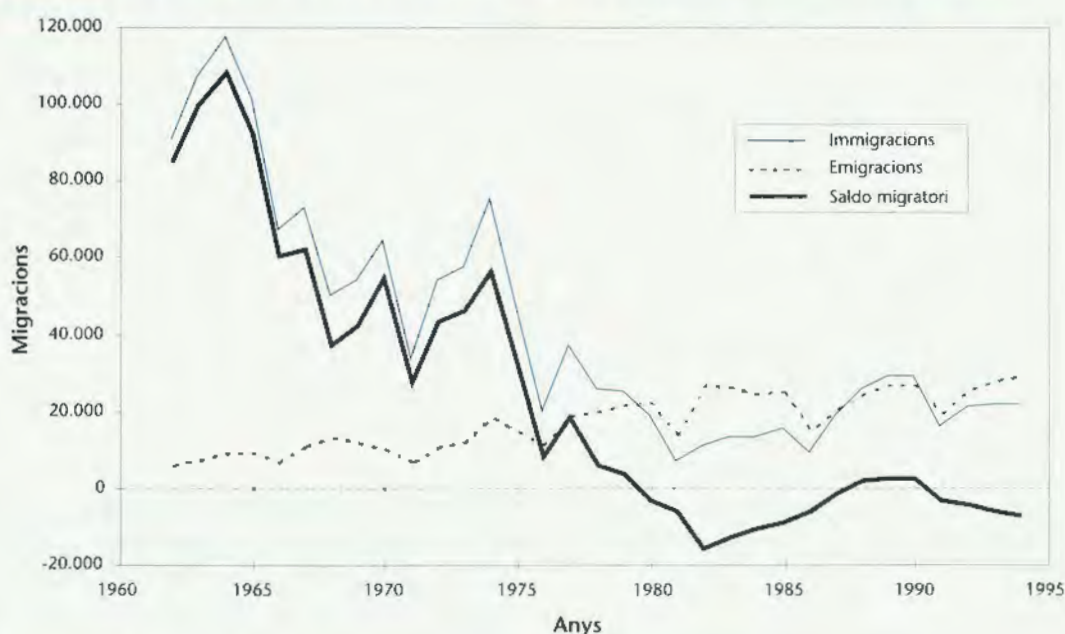
Fins als anys setanta, els saldos migratoris amb la resta d'Espanya van ser positius per a Catalunya (vegeu taula 1). La reestructuració econòmica, que començà a mitjan anys setanta, representà noves realitats econòmiques amb una important reducció de l'ocupació (principal factor d'atracció de la immigració que rebia Catalunya). Els fluxos migratoris van començar un procés d'adaptació al nou model econòmic que es va anar implantant al llarg dels anys vuitanta. Per primera vegada en tot el segle, el saldo migratori de Catalunya fou negatiu entre 1981 i 1985³, i encara que lleugerament positiu als anys

següents, romangué molt lluny dels importants nivells assolits als anys seixanta i setanta.

Com ja s'ha assenyalat, l'any 1975 va representar un trencament en la dinàmica i l'estructura del sistema migratori espanyol. Les migracions entre Catalunya i la resta d'Espanya no van ser alienes a aquesta nova situació, i des de la segona meitat de la dècada dels setanta van experimentar un canvi substancial en el seu volum i estructura territorial (fet que analitzem a l'apartat 3). El nou model de migracions internes, consolidat al llarg dels anys vuitanta, és plenament vigent a l'actualitat i es caracteritza per: a) una reducció significativa dels fluxos de migrants entre regions, que havien estat un dels eixos vertebradors de les migracions als anys seixanta; b) la desaparició de l'esquema unidireccional que dibuixava una clara divisió entre regions emigratòries i regions immigratòries, cap a una estructura diversificada dels intercanvis, amb una baixa concentració regional de les emigracions i les immigracions; c) la inversió dels fluxos migratoris entre les regions industrials i les que havien estat emigratòries, mitjançant l'aparició de fluxos de retorn; d) el creixement relatiu dels intercanvis demogràfics entre els espais més pròxims, que es va manifestar en un augment del pes específic de la mobilitat intraregional, i e) la substitució de les migracions rurals-urbanes per un model de migracions interurbanes un cop esgotats els fluxos migratoris interregionals⁵.

En l'evolució des de l'any 1962 dels fluxos migratoris entre Catalunya i la resta d'Espanya s'observen alguns trets característics (vegeu la figura 1). El primer és el creixement constant, encara que suau, de l'emigració a la resta d'Espanya fins a equiparar-se a les immigracions en el període 1976-80 i superar-les per primera vegada en el període 1981-85. No obstant això, el principal tret en l'evolució dels fluxos migratoris és la davallada espectacular de les immigracions de la resta d'Espanya que representa, a començament dels anys noranta, menys de la cinquena part de les immigracions de la dècada dels seixanta. Per altra banda, els saldos migratoris positius van iniciar una reducció i posterior canvi de signe, ja que mentre les immigracions es van reduir de forma accelerada, les emigracions a la resta d'Espanya es van multiplicar per tres entre 1962 i 1994, cosa que produeix en l'actualitat un fràgil equilibri, molt dependent de la conjuntura econòmica. Així, encara que en el quinquenni 1986-90 Catalunya va aconseguir mantenir uns saldos positius pròxims a zero, els primers anys de la dècada dels noranta han vist agafar un nou impuls a l'emigració, dins d'una conjuntura econòmica adversa, i una immigració que es manté dins d'uns nivells força discrets⁶ i produeix, per tant, un lleuger augment del saldo migratori negatiu amb la resta d'Espanya. Ara bé, les magnituds es mantenen dintre d'uns nivells moderats si les situem en el context dels saldos migratoris registrats en els anys seixanta.

FIGURA 1. MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA. CATALUNYA (1962-1994)

Font: INE, *Migraciones (1962-1994)*. Elaboració pròpia.

Per resumir els importants canvis registrats en el model migratori, hem considerat els dos períodes més significatius en l'evolució dels fluxos migratoris, que corresponen, per una banda, a la fase de forta immigració abans de 1975 i per altra banda a la fase posterior. Entre 1962 i 1975, l'EVR va registrar a Catalunya prop d'1 milió d'entrades de la resta d'Espanya. En el mateix període, les sortides van significar només 150.000 emigracions, el saldo migratori resultant va ésser positiu i es va situar per damunt dels 800.000 efectius nets, xifra que infravalorava el nivell real d'aquest fenomen. Per contra, entre 1976 i 1994, les emigracions van pujar fins al nombre de 424.000, davant d'unes immigracions que voltaven la xifra de 376.000. En aquest últim període, el saldo migratori negatiu va ésser pròxim als 50.000 efectius. No obstant això, si considerem un període més petit de quinze anys, entre 1981 i 1994, quan es tradueix de forma més clara el canvi de conjuntura, la pèrdua migratòria ha estat pròxima als 135.000 efectius, representant una xifra al voltant del 2,5% de la població de Catalunya⁷. Com es pot veure a la taula 1, el canvi de conjuntura que es produeix en la dinàmica migratòria, durant el període 1976-80, marca un punt de trencament de gran importància en l'evolució demogràfica de Catalunya, els trets més significatius del qual van ser la intensitat i la celeritat amb què es va produir.

Assenyalada la importància de la reducció dels fluxos migratoris, no hauríem d'oblidar un altre fet: encara que l'emigració va créixer considerablement a Catalunya, en relació amb períodes anteriors, les tendències recents dels fluxos migratoris mostren, en les taxes d'emigració i immigració de Catalunya en relació amb la resta d'Espanya, una gran estabilitat i equiparació, que condueixen a un saldo migratori gairebé nul. En aquest context, Catalunya té uns nivells d'emigració interregional per sota de la mitjana de les comunitats autònomes espanyoles, i pot ser que sobrevalorats per l'esgotament dels fluxos migratoris.

3. ANÀLISI TERRITORIAL DELS FLUXOS

L'evolució i la dinàmica recent de la intensitat dels fluxos migratoris han estat els elements analitzats en l'apartat anterior. Aquesta visió es complementa ara amb un balanç territorial que mostra forts contrastos. Centrem, per tant, el nostre interès en l'anàlisi de l'estructura i l'evolució de la xarxa territorial d'intercanvis amb la resta d'Espanya, prenent a Catalunya com a lloc de destinació (immigracions) i d'origen (emigracions) dels fluxos

migratoris. Començarem aquesta anàlisi el 1962, any en què es van publicar per primera vegada les dades sobre altes i baixes padronals que recollia l'estadística de variacions residencials.

Per il·lustrar les tendències territorials dels fluxos migratoris, hem construït els mapes representats a les figures 2 i 3 (es tracta de taxes d'emigració i immigració per 1.000 habitants). Els períodes escollits representen etapes significatives de les diferents tendències de la dinàmica migratòria entre 1962 i 1994. La primera correspon al període 1962-66, l'etapa de més forta immigració; la segona descriu la fase de canvis en el model migratori, entre 1976 i 1985; la tercera fase mostra l'evolució de l'etapa de creixement econòmic dels anys 1986-90; per finalitzar s'ha considerat l'evolució del període més recent a partir de les dades dels anys 1991 i 1994.

La figura 2 mostra la intensitat de l'emigració catalana des de l'òptica de la regió que rep aquest flux emigratori. Es tracta, per tant, de taxes d'immigració, ja que posen en relació els fluxos procedents de Catalunya (emigracions) amb la població de la comunitat autònoma de destinació. La imatge sintètica que es dibuixa és molt clara, entre el primer i l'últim període es va produint un enfoscament de les trames dels diferents mapes, estretament lligades a l'augment de l'emigració des de Catalunya, que va créixer a un ritme superior al de la població de les diferents comunitats autònomes.

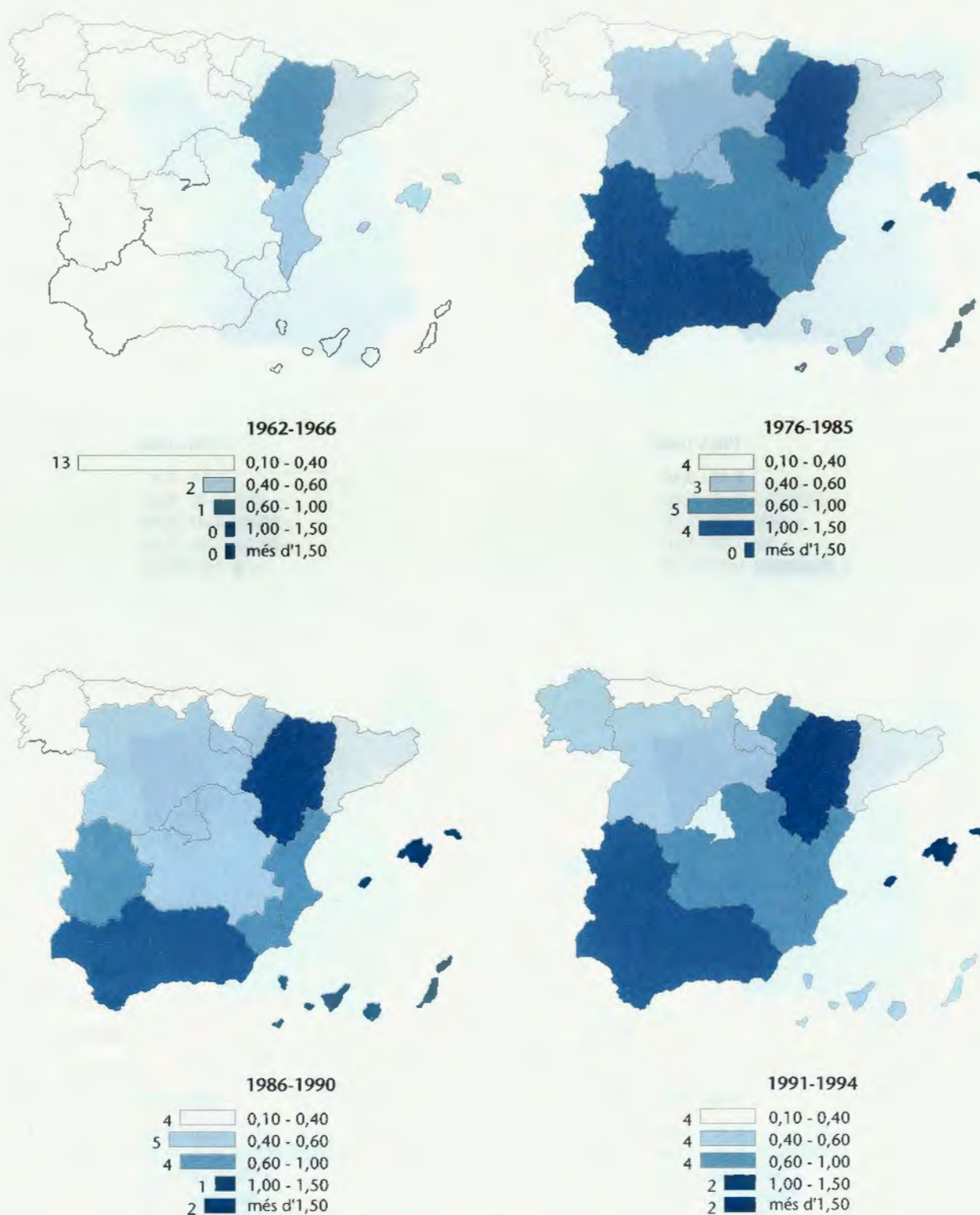
Per altra banda, a la figura 3 es descriuen les taxes d'emigració cap a Catalunya des de l'òptica de la regió d'origen d'aquest fluxos. Es tracta, doncs, dels fluxos migratoris que arriben a Catalunya dividits per la població d'on surten aquest individu, que és la població sotmesa al risc d'emigrar a Catalunya. En contrast amb la imatge de la figura 2, la figura 3 mostra el procés contrari: un cert aclariment de les trames de les diferents comunitats autònomes, de major intensitat en algunes regions del sud i interior d'Espanya (Andalusia, Castella-la Manxa i Castella-Lleó) en clara relació amb la disminució de la immigració que rep Catalunya d'aquestes comunitats autònomes. No obstant això, aquest procés no sembla tan clar com el registrat a l'emigració catalana i està ple de matisos.

Si baixem a un nivell d'anàlisi més detallada, és a dir, que tingui en compte els fluxos migratoris de Catalunya amb cadascuna de les altres comunitats, hem de destacar el cas d'Andalusia. Abans de 1975, una de cada dues immigracions que va rebre Catalunya provenia d'Andalusia (52%), mentre que d'entre la resta de comunitats autò-

MIGRACIONS

Migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya

FIGURA 2. TAXES D'IMMIGRACIÓ. FLUXOS PROCEDENTS DE CATALUNYA SOBRE LA POBLACIÓ RESIDENT A LES DIFERENTS CA.

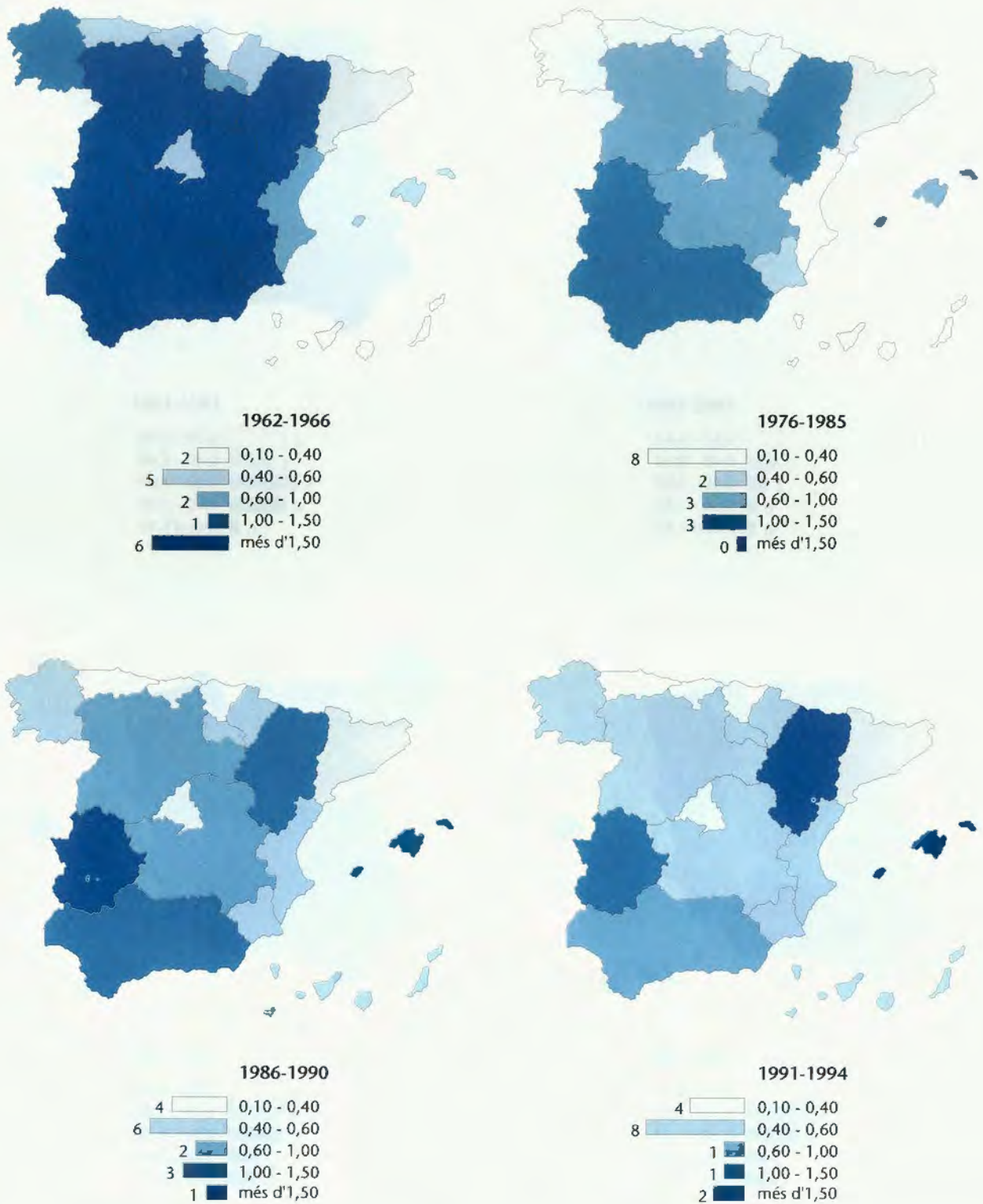

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España i censos de població*.

MIGRACIONS

Migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya

FIGURA 3. TAXES D'EMIGRACIÓ CAP A CATALUNYA (FLUXOS IMMIGTORIS REGISTRATS A CATALUNYA EN RELACIÓ AMB LA POBLACIÓ D'ORIGEN)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España i censos de població*.

nomes destacaven: Extremadura (11,8%), Castella-la Manxa (8,1%), Castella-Lleó (7,2%) i Aragó (6,2%). Totes cinc concentraven el 85% de les immigracions. Durant el primer quinquenni dels seixanta, les entrades procedents d'Andalusia se situaven clarament per sobre de les 50.000 persones cada any. Aquesta xifra segurament seria més elevada si no fos per les mancances i les insuficiències del registre estadístic d'aquests anys, amb una clara subestimació dels moviments migratoris.

La situació, però, canviava considerablement en referència a l'emigració. Els fluxos eren quantitativament molt inferiors i mostraven una composició ben diferent. No tan sols el pes de l'emigració des de Catalunya cap a Andalusia era significativament inferior al de la immigració –no arribà mai al 30%–, sinó que les comunitats que rebien una major quantitat de gent procedent de Catalunya eren les més properes: Aragó i la Comunitat Valenciana, així com Madrid. Durant catorze anys –entre 1962 i 1975–, aquestes tres comunitats van absorbir prop del 40% dels emigrants procedents de Catalunya. Una xifra clarament superior al 10% que, per mitjana, representaven els immigrants procedents d'aquestes comunitats sobre el total d'immigració que rebia Catalunya.

A partir dels anys vuitanta la situació varia sensiblement. Ja hem enunciat anteriorment alguns dels canvis quant a la intensitat dels fluxos i l'evolució dels saldos. La direcció geogràfica dels intercanvis migratoris, especialment pel que fa a la immigració, va mostrar les transformacions més evidents. En la procedència geogràfica de la immigració es va produir una major dispersió territorial. Andalusia, encara que es va mantenir com la primera comunitat, amb gran diferència respecte al nombre d'immigrants que rep Catalunya, va baixar considerablement la seva participació dins del total. Un descens que també va afectar les altres comunitats que anteriorment havien representat el gruix numèric de la immigració a Catalunya: Castella-la Manxa i Extremadura. La immigració procedent d'aquestes més la d'Andalusia no arriba al 40% del total de la immigració rebuda a Catalunya durant el quadrienni 1991-94, quan havia estat superior al 73% durant el període 1962-65.

El model territorial d'intercanvis es trenca sobtadament després de la crisi econòmica dels setanta. Entre 1976 i 1994, Andalusia continua essent la principal comunitat autònoma que aporta immigrants a Catalunya, però la seva aportació s'ha reduït al 33%. Per altra banda va créixer la dispersió dels orígens. Les cinc comunitats autònomes que agrupaven el 85% de les emigracions amb destinació Catalunya sumaven en aquest segon període

només el 62%. Pel que fa a les emigracions es produeix el procés contrari: lleuger augment de la concentració de les destinacions. La interpretació d'aquest augment es troba en la inversió dels fluxos migratoris. Els fluxos de retorn, dominants en el període posterior a la crisi econòmica de mitjan dels setanta, i encara amb força representació, van ésser determinants en els canvis descrits.

La immigració procedent de les comunitats menys desenvolupades d'Espanya perd força a Catalunya i va guanyant pes relatiu la immigració procedent de les comunitats més desenvolupades, amb un major nivell de renda. Els canvis en l'estructura professional dels immigrants amb una més gran presència de professionals, tècnics, directius i personal administratiu incideixen en la composició territorial del flux migratori, tal com apuntarem en el següent apartat, i en consonància amb el predominí de les migracions interurbanes. Madrid, en aquest sentit, és un cas paradigmàtic d'aquesta evolució. El percentatge d'immigrants procedents d'aquesta comunitat es multiplica per sis entre els quadriennis 1962-1965 i 1991-1994. Tanmateix, en nombres absoluts l'increment és més moderat. L'altre grup que considerem interessant de destacar el componen les comunitats "frontereres" amb Catalunya: Aragó, País Valencià i les Illes Balears (vegeu la figura 3). El pes del seus immigrants sobre el total que rep Catalunya s'ha triplicat i ha passat de representar un 8%, el quadrienni 1962-1965, a més del 25%, els anys 1991-1994.

Per altra banda, la destinació dels emigrants que surten de Catalunya presenta més estabilitat i no es va veure tan afectada pels daltabaixos econòmics dels anys setanta i vuitanta (vegeu figura 2). Com hem ressenyat anteriorment, el volum d'emigrants augmenta significativament a partir de mitjan dels anys setanta. En el cas de Catalunya, un fet destacat el constitueix el tema del retorn –aquí entès estrictament com la tornada a la comunitat d'origen. L'elevat volum de persones que va rebre Catalunya els anys seixanta va potenciar, des de bon començament, que la reduïda emigració des de Catalunya tingués un percentatge significatiu de migrants de retorn. Aquest fenomen s'accentua a partir dels anys setanta. Les successives crisis econòmiques produïren un fort reajustament productiu a Catalunya. Les seves repercussions sobre els moviments migratoris foren clares. En un quinquenni augmentà en un 66% el nombre d'emigrants del nostre país i es passà dels 62.000 durant 1971-1975 als prop de 94.000 en el següent quinquenni, i a un màxim de 115.000 durant el període 1981-1985, xifra sobre la qual sembla que s'ha estabilitzat, des de llavors, el nombre de sortides de Catalunya.

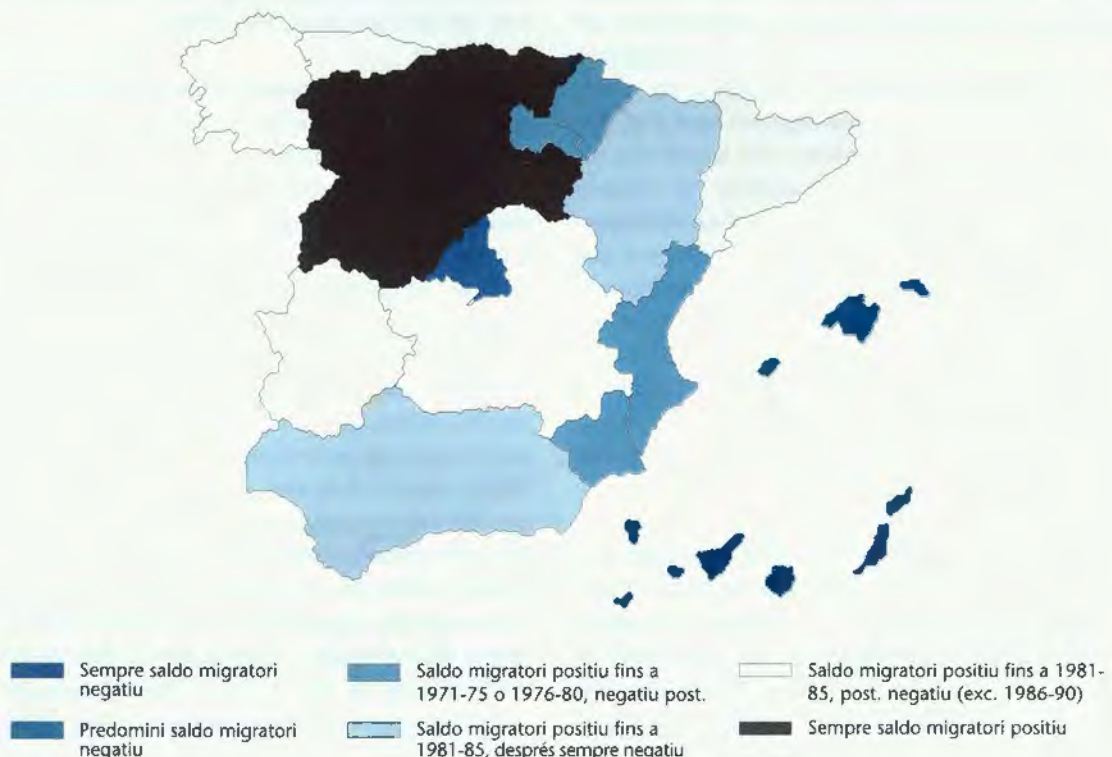
Andalusia és la comunitat que rep el major nombre d'emigrants procedents de Catalunya; conjuntament amb Extremadura, Múrcia i Castella-la Manxa són les comunitats on es donarà un increment més gran en la recepció d'emigrants, entre els quinquennis 1971-1975 i 1976-1980. No obstant això, s'han de destacar, de nou, els augments en l'emigració des de Catalunya cap a les seves comunitats "frontereres": Aragó, País Valencià i Balears (vegeu figura 2). Si bé, des dels anys seixanta van perdre pes relatiu sobre el total, la progressió en nombres absoluts sempre ha estat ascendent i des del segon quinquenni dels anys vuitanta han incrementat el seu pes com a comunitats receptores d'emigrants de Catalunya. En concret, les dues primeres sempre han estat, juntament amb Madrid, les que han rebut els majors percentatges d'emigrants del nostre país sempre, evidentment, darrera d'Andalusia.

Els saldos migratoris amb les diferents comunitats autònomes ens han proporcionat una síntesi de la dinàmica migratòria, i així hem establert una tipologia en funció de l'evolució, en els diferents períodes, del saldo migratori, tal com es pot veure a la figura 4. Com hem indicat ante-

riorment, Catalunya va mantenir un saldo migratori positiu amb la major part de les comunitats autònomes fins a principi dels anys vuitanta (vegeu taula 2) –saldo que es va reduir ràpidament durant els anys del quinquenni 1976-1980, passant un gran nombre de comunitats autònomes a tenir saldos positius amb Catalunya. Menciono a part mereixen les comunitats de les Canàries, País Valencià i Madrid les quals, ja durant gran part dels anys seixanta i setanta, van mantenir aquest saldo positiu. Aquesta situació canvià totalment a partir de 1980. El saldo migratori es va tornar negatiu amb gairebé totes les comunitats autònomes (vegeu figura 4), excepte durant el període de recuperació econòmica que caracteritzà els anys 1986-1990 on pràcticament es van compensar la immigració i l'emigració. Per altra banda, les úniques comunitats amb què Catalunya manté sempre un saldo positiu són Cantàbria, Castella-Lleó i el País Basc.

Finalment podem dir que els efectes del nou model d'intercanvis es van fer sentir en tres nivells: a) Catalunya va perdre pes específic com a destinació dins d'Espanya dels fluxos d'altres comunitats autònomes; b) aquesta pèrdua de pes específic va anar acompanyada d'una dispersió en

FIGURA 4. TIPOLOGIA TERRITORIAL DELS SALDOS MIGRATORIS (SM) ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA. CATALUNYA (1962-1994)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*. Dades extretes de l'estadística de variacions residencials.

MIGRACIONS

Migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya

TAULA 2. MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LES DIFERENTS COMUNITATS AUTÒNOMES (1962-1994)

Immigracions	1962-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1994	Total
Andalusia	217.064	163.429	138.127	49.316	15.940	36.861	24.137	644.874
Aragó	24.870	21.455	14.621	9.413	5.503	8.583	7.678	92.123
Astúries	2.130	1.770	2.710	1.684	942	1.644	1.217	12.097
Balears	996	1.355	2.009	2.043	2.034	4.964	4.412	17.813
Canàries	646	1.011	1.080	2.011	1.723	3.013	2.667	12.151
Cantàbria	847	813	1.042	669	661	978	718	5.728
Castella-la Manxa	40.997	22.316	17.044	7.035	2.860	5.129	2.969	98.350
Castella-Lleó	29.562	21.673	19.760	11.514	7.032	8.748	5.615	103.904
País Valencià	10.406	9.955	9.809	7.899	5.779	8.761	8.268	60.877
Extremadura	48.661	34.308	33.873	10.307	2.878	8.562	4.508	143.097
Galícia	16.404	11.658	8.315	6.560	3.202	6.310	4.642	57.091
Madrid	5.251	4.967	5.752	7.336	5.389	8.560	6.112	43.367
Múrcia	10.380	5.521	4.844	2.932	1.402	2.471	2.157	29.707
Navarra	1.105	1.053	1.282	1.232	733	1.251	1.002	7.658
País Basc	2.233	2.715	3.304	3.491	2.409	3.660	2.750	20.562
Rioja, la	984	718	598	703	373	676	479	4.531
Ceuta i Melilla	2.832	2.619	3.098	1.431	749	878	755	12.362
Emigracions	1962-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1994	Total
Andalusia	6.933	14.741	17.769	30.033	40.023	37.195	33.436	180.130
Aragó	3.904	6.031	5.866	7.289	9.126	9.430	9.096	50.742
Astúries	138	319	545	892	1.084	1.209	1.293	5.480
Balears	1.124	1.235	1.423	3.128	4.512	8.184	6.184	25.790
Canàries	833	1.154	1.727	2.347	3.465	4.621	3.474	17.621
Cantàbria	160	232	357	535	620	743	637	3.284
Castella-la Manxa	1.614	2.938	2.602	4.563	5.418	4.931	4.715	26.781
Castella-Lleó	1.625	2.876	3.270	4.902	6.565	5.585	5.162	29.985
País Valencià	6.112	8.543	10.472	12.488	11.380	12.007	10.754	71.756
Extremadura	943	2.645	3.269	5.882	7.984	5.274	6.264	32.261
Galícia	788	1.439	2.189	3.417	4.793	4.412	5.369	22.407
Madrid	3.591	5.513	6.695	9.416	9.751	10.374	6.801	52.141
Múrcia	947	1.417	2.134	3.805	5.040	4.336	3.719	21.398
Navarra	558	871	945	1.524	1.590	1.358	1.400	8.246
País Basc	1.208	1.542	2.152	1.814	2.002	1.879	1.830	12.427
Rioja, la	292	383	422	776	803	752	551	3.979
Ceuta i Melilla	179	429	554	1.228	1.272	670	796	5.128
Saldo migratori	1962-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1994	Total
Andalusia	210.131	148.688	120.358	19.283	-24.083	-334	-9.299	464.744
Aragó	20.966	15.424	8.755	2.124	-3.623	-847	-1.418	41.381
Astúries	1.992	1.451	2.165	792	-142	435	-76	6.617
Balears	-128	120	586	-1.085	-2.478	-3.220	-1.772	-7.977
Canàries	-187	-143	-647	-336	-1.742	-1.608	-807	-5.470
Cantàbria	687	581	685	134	41	235	81	2.444
Castella-la Manxa	39.383	19.378	14.442	2.472	-2.558	198	-1.746	71.569
Castella-Lleó	27.937	18.797	16.490	6.612	467	3.163	453	73.919
País Valencià	4.294	1.412	-663	-4.589	-5.601	-3.246	-2.486	-10.879
Extremadura	47.718	31.663	30.604	4.425	-5.106	3.288	-1.756	110.836
Galícia	15.616	10.219	6.126	3.143	-1.591	1.898	-727	34.684
Madrid	1.660	-546	-943	-2.080	-4.362	-1.814	-689	-8.774
Múrcia	9.433	4.104	2.710	-873	-3.638	-1.865	-1.562	8.309
Navarra	547	182	337	-292	-857	-107	-398	-588
País Basc	1.025	1.173	1.152	1.677	407	1.781	920	8.135
Rioja, la	692	335	176	-73	-430	-76	-72	552
Ceuta i Melilla	2.653	2.190	2.544	203	-523	208	-41	7.234

Font: INE, Migraciones (1962-1994). Elaboració pròpia.

els orígens, i c) es va produir una lleugera concentració en les destinacions (lligada als fluxos de retorn) com a resposta a la forta concentració de les immigracions en el període anterior.

4. CARACTERÍSTIQUES SOCIODEMOGRÀFIQUES DELS FLUXOS MIGRATORIS

En aquest apartat s'analitzen les característiques demogràfiques, educatives, socioeconòmiques i professionals dels migrants que protagonitzen els fluxos migratoris recents entre Catalunya i la resta d'Espanya.

4.1. Les característiques demogràfiques

El primer aspecte que tractarem és la caracterització per sexe i edat. Els migrants tenen una estructura molt selectiva respecte al sexe i l'edat. Aquesta és una de les principals aportacions dels demògrafs a l'anàlisi de les migracions i procedeix de la constatació de l'existència de regularitats en la distribució per edats de les taxes de migració. El punt de partida és el cicle de vida migratori, on es comprova que les migracions en les societats desenvolupades es caracteritzen per certes regularitats en el calendari (distribució per edats): a) la intensitat més elevada de la mobilitat se situa entre els joves adults, lligada a la recerca d'ocupació i habitatge, i al matrimoni; b) la mobilitat dels nens i adolescents reflecteix la mobilitat dels seus pares; i c) la mobilitat postlaboral, relacionada amb les sortides d'activitat (a partir dels 55 anys) i la recerca de millors condicions de vida. Com veurem al llarg d'aquest apartat, les migracions residencials entre Catalunya i la resta d'Espanya s'adeqüen força bé a les característiques abans esmentades.

No obstant això, el principal factor que distingeix les migracions residencials amb la resta d'Espanya, no és només el creuament d'una frontera administrativa (la comunitat autònoma), sinó la distància. Aquest fet és crucial perquè redueix considerablement l'impacte de dues de les principals causes de migració (la recerca d'habitatge i el matrimoni, moltes vegades interconnectades). En aquest context emergeixen com a causes fonamentals de les migracions les raons lligades a l'activitat laboral: la recerca d'ocupació, la mobilitat geogràfica dels professionals i les sortides d'activitat (temporals o definitives). Aquests elements tenen una important repercussió sobre l'estructura demogràfica de les migracions residencials amb la resta d'Espanya.

Com a primer tret característic dels intercanvis demogràfics actuals amb la resta d'Espanya s'hauria d'esmentar l'equilibri dels sexes en les emigracions i les immigracions. Tanmateix, el gruix de les emigracions i el de les immigracions amaga certes diferències territorials en la distribució dels fluxos per sexes. En les immigracions és on es produeixen els contrastos espacials més forts. Entre els immigrants que arriben a Catalunya des d'Andalusia, Castella-la Manxa, Castella-Lleó, Extremadura i Galícia hi ha, en l'actualitat, un predomini del component masculí. A la resta de comunitats autònomes, per contra, predominen les immigracions de dones.

L'estructura per edats dels intercanvis amb la resta d'Espanya es caracteritza, generalment, perquè el grup més nombrós d'emigrants i immigrants està constituït pels adults joves, de 15 a 35 anys. El tret més característic de les emigracions és la proporció significativa que representen els emigrants de més de 30 anys, a l'entorn del 45%, amb una proporció d'emigrants de més de 55 anys gens menyspreable (al voltant del 15%). Les immigracions es caracteritzen, en canvi, per la forta concentració entre 15 i 29 anys, on representen una proporció del 45% del total (les emigracions del mateix grup només signifiquen el 30%) (vegeu la figura 5).

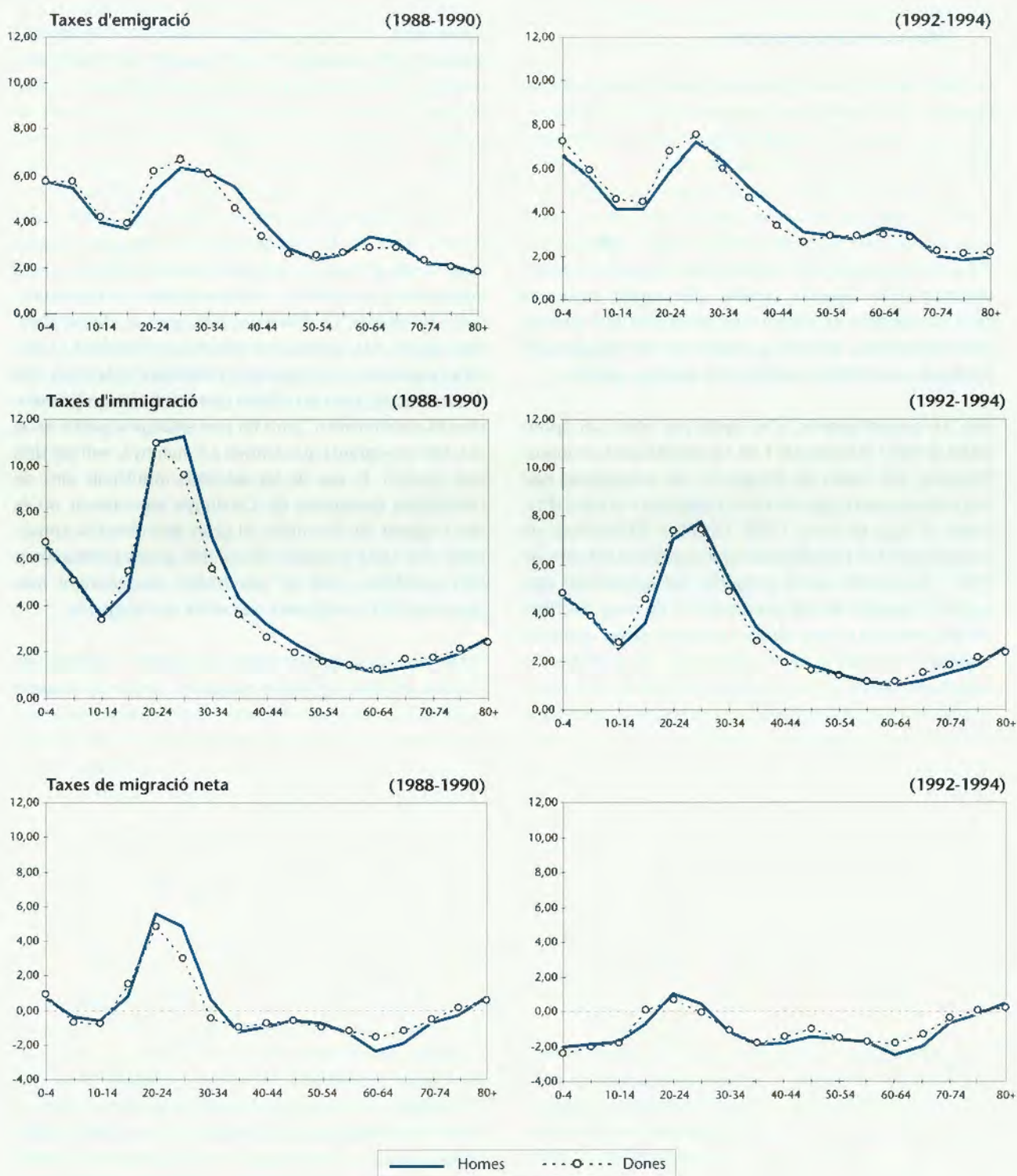
Aquestes diferències es reflecteixen en les edats mitjanes dels diferents tipus d'intercanvis. Les emigracions recents tenen una edat mitjana més elevada que les immigracions. En termes generals, l'estructura per sexe i edat de l'emigració catalana es caracteritza per un patró molt regular al llarg del període 1988-1994. Els homes i les dones presenten els seus màxims d'emigració al voltant dels 30 anys, amb un petit decalatge entre homes i dones produït per les diferències d'edat al matrimoni, això indica que una bona part de les emigracions es fan al si de les famílies. En aquesta estructura té també una forta incidència la migració de retorn, amb l'aparició d'un màxim en les edats properes a la jubilació. Aquest pic de jubilació desapareix clarament entre les immigracions, amb un calendari més jove, on la migració d'arrossegament no és important —això vol dir que es tracta d'una migració amb menys presència de famílies. Un altre tret característic de les immigracions és que en les etapes d'expansió econòmica s'aguditzen els màxims entre els 20 i 29 anys (com es pot veure a la figura 5).

Pel que fa als saldos migratoris per edats, aquests fluctuen, en l'actualitat, en funció de l'evolució econòmica, amb un saldo migratori positiu, en les edats més joves, entre 15 i 30 anys, amb més intensitat en el període de creixement econòmic, i un saldo negatiu en gairebé la

MIGRACIONS

Migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya

FIGURA 5. PERFILS PER SEXE I GRUP D'EDAT DE LA MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA (1988-1994)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

resta de les edats, més independent de la conjuntura econòmica.

4.2. Les característiques socioeconòmiques i educatives dels migrants

Un dels aspectes més interessants, però alhora més problemàtics en l'anàlisi dels moviments migratoris, correspon a conèixer les característiques socioeconòmiques dels migrants. Una de les fonts estadístiques que permetia avaluar aquests trets, l'estadística de variacions residencials (EVR), va deixar de registrar la professió dels individus des de l'any 1986. Per tant, amb la desaparició d'aquesta pregunta vam perdre un dels registres més sistemàtics sobre aquesta variable. Per aquest motiu, el cens de població és l'única font estadística que permet oferir actualment, amb un grau suficient de desagregació territorial, una sèrie de pistes sobre aquesta qüestió.

Així, en aquest apartat, s'ha optat per oferir un apunt sobre el nivell d'instrucció i les característiques socioprofessionals que tenen els emigrants i els immigrants que van efectuar una migració entre Catalunya i la resta d'Espanya al llarg de l'any 1990. L'Institut d'Estadística de Catalunya ens va proporcionar una explotació del cens de 1991 –en concret de la pregunta del qüestionari que posa en relació el lloc de residència l'1 de març de 1991 i el de residència un any abans. Les tres variables que hem analitzat han estat el nivell d'instrucció, la professió i la situació professional. Això no obstant, si bé el nivell d'instrucció és una característica força estable dels individus, no es modifica massa en el període d'un any, altres característiques socioeconòmiques estan subjectes a un grau de variabilitat temporal superior. És per aquest motiu que les dades de què disposem s'han d'interpretar amb certa prudència atès que només recullen les característiques professionals i d'activitat econòmica dels subjectes en el moment censal, sense posar-les en relació amb la totalitat de la seva trajectòria laboral, i sobretot en el moment en què es va efectuar la migració. Per altra banda, són dades només per un any concret amb tots els possibles biaixos que la pròpia conjuntura econòmica pugui introduir.

La distribució per nivell d'estudis mostra clares diferències entre els emigrants i els immigrants amb la resta d'Espanya. Els emigrants es caracteritzen per un percentatge més gran de població qualificada en els nivells intermedis i superiors (la suma d'ambdós dona un 54%), enfront d'uns immigrants on la suma dels percentatges d'aquests dos grups no arriba al 30% (vegeu taula 3).

Pel que fa a les característiques de la població ocupada partint de la professió i la situació professional, hem de afegir que dintre de la distribució per professions, en nombres absoluts, els saldos negatius més grans es donen en els grups de treballadors de la indústria i la construcció (-3.167 ocupats), treballadors de l'hoteleria i altres serveis personals (-1.620 ocupats), professionals i tècnics (-1.595 ocupats) i personal administratiu (-1.429 ocupats). Ara bé, la forta disparitat quant a volum de població ocupada que s'engloba dintre de cada grup fa pertinent la seva comparació amb dades relatives. En aquest cas, les diferències més significatives entre immigrants i emigrants es donen bàsicament en quatre grups (vegeu taula 3): els treballadors de l'agricultura –grup molt reduït d'efectius–, el personal administratiu i, per la importància econòmica i social que tenen, els professionals i els tècnics. La diferència més gran en dades absolutes quant a la composició dels fluxos d'entrada i sortida es produeix en el grup de treballadors industrials i de la construcció, però al contrari que en els tres grups mencionats anteriorment, amb un percentatge superior en el cas dels immigrants que arriben a Catalunya, enfront dels que marxen. El pes de les activitats industrials dins de l'estructura productiva de Catalunya segurament no és aliè a aquest fet. Per últim, el grup dels directius constitueix una certa excepció dintre dels grups professionals més qualificats, amb un pes relatiu lleugerament més gran entre els immigrants que entre els emigrants.

Totes aquestes consideracions es poden aplicar, de manera general, als saldos migratoris segons la situació professional. Per a tots, el balanç entre immigrants i emigrants dona un resultat de signe negatiu amb les pèrdues més grans concentrades en els grups d'assalariats fixos (-4.980 ocupats) i d'assalariats eventuais (-2.856 ocupats). És precisament en aquests dos grups on s'observen les divergències més importants en la distribució percentual per grups (vegeu taula 3). Així, si un 44,5% dels immigrants que va rebre Catalunya durant aquest any s'engloben dintre de la categoria dels assalariats fixos, aquest percentatge és superior en el cas dels emigrants, amb un 50%. Ara bé, les diferències més significatives s'obtenen a partir del grup dels assalariats eventuais, ja que mentre representaven un 46,7% del total d'immigrants, entre els emigrants no arribava al 35,7%. Catalunya, per tant, perd proporcionalment molts més assalariats fixos que d'eventuals –un fet que resulta en certa manera lògic si tenim en compte que és, dintre de les categories professionals amb un percentatge més alt d'ocupació estable (professionals, tècnics, directius i personal administratiu) on es produeixen les màximes diferències a favor de l'e-

MIGRACIONS

Migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya

TAULA 3. COMPOSICIÓ DELS FLUXOS D'IMMIGRANTS I EMIGRANTS AMB ORIGEN/DESTINACIÓ CATALUNYA SEGONS EL NIVELL D'ESTUDIS, LA PROFESSIÓ I LA SITUACIÓ PROFESSIONAL. CATALUNYA, EMIGRANTS I IMMIGRANTS DURANT L'ANY 1990

Nivell d'estudis*	Immigrants %	Emigrants %	Població resident a Catalunya %
Analfabets i sense estudis	15,8	18,2	18,9
Primer grau	54,4	27,8	58,1
Segon grau	17,7	41,1	14,8
Tercer grau	12,1	13,0	8,1
Total	100	100	100
Base ⁽¹⁾	11.119	23.544	5.397.589

Professió**	Immigrants %	Emigrants %	Població resident a Catalunya %
Professionals i tècnics	14,3	16,0	13,0
Directius d'empreses i adm.	2,5	2,2	2,4
Personal administratiu	12,6	14,3	16,3
Comerciants i venedors	8,6	8,4	13,5
Pers. d'hoteleria i altres serveis	17,3	17,2	10,3
Pers. d'agricultura i similars	2,2	3,3	3,6
Pers. indústria i construcció	39,6	35,6	40,6
Forces armades	2,9	3,0	0,2
Total	100	100	100
Base ⁽¹⁾	4.653	14.088	2.243.471

Situació professional**	Immigrants %	Emigrants %	Població resident a Catalunya %
Empresaris amb assalariats	2,1	2,8	6,2
Empresaris sense assalariats	4,2	7,5	12,2
Assalariats fixos	44,5	50,1	57,0
Assalariats eventuais	46,7	35,7	21,6
Altres situacions***	2,4	3,9	3,0
Total	100	100	100
Base ⁽¹⁾	4.653	14.088	2.243.471

* Només població de 10 anys i més. ** Població ocupada. ***Inclou cooperativistes, ajudes familiars i altres sense classificar.

⁽¹⁾ Nombre total de persones.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'Institut d'Estadística de Catalunya del Cens de 1991.

migració. Encara que cal no oblidar que estem parlant de saldos migratoris d'escassa entitat numèrica.

Amb la prudència que aconsella el tractament d'aquestes dades, creiem que es poden destacar certs trets generals. L'emigració des de Catalunya mostraria un nivell més elevat de qualificació educativa i professional respecte al flux d'entrada. Un altre aspecte interessant que cal destacar, però sobre el que no entrarem de manera extensa ja que exigiria un tractament molt més exhaustiu, fa referència a la diferent composició d'aquests fluxos depenent de la comunitat d'origen o destinació. El pes, per exemple, de

les persones amb estudis superiors tant dintre de la immigració que es dirigeix a Catalunya, com en l'emigració des de Catalunya mostra considerables divergències segons el grau de desenvolupament econòmic i el nivell de renda de les diferents comunitats autònomes. D'aquesta manera, es pot fer una divisió general, entre els intercanvis migratoris de Catalunya amb Andalusia, Castella-la Manxa, Extremadura, Galícia i Múrcia enfront de la resta de territoris d'Espanya. Amb les primeres, els nivells educatius i, així mateix, laborals de les persones que conformen els intercanvis migratoris amb Catalunya són més baixos que amb la resta de comunitats.

5. MIGRACIONS DE RETORN

En aquest apartat farem una descripció de les característiques demogràfiques de l'anomenada migració de retorn tal com fou definida en el punt 1. Sobre aquest tipus de migració, protagonitzada per migrants que tornen a la seva comunitat autònoma de naixement, farem una anàlisi centrada en el període 1988-1994 a partir de les dades de l'EVR tabulades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

El concepte de migració de retorn és, probablement, un dels més complexos dins del camp d'anàlisi dels moviments migratoris. En la consideració d'aquest tipus de migració els elements biogràfics tenen un pes específic important. La forma més correcta d'apropar-nos al fenomen seria considerar tots els *espais de vida* viscuts pels individus al llarg de la seva biografia migratòria. Malauradament, les fonts utilitzades en aquest treball permeten només fer referència a la comunitat autònoma de naixement. No obstant això, aquest punt de partida és el suficientment important com per considerar-lo una bona aproximació a aquest tipus de migració.

Els migrants de retorn representen en l'actualitat una proporció important dins de l'emigració catalana cap a la resta d'Espanya (al voltant del 45%). Aquesta proporció infravalora la dimensió real del procés. Una part encara per determinar dels altres col·lectius que constitueixen el conjunt de l'emigració –els nascuts a Catalunya, en altres comunitats autònomes i a l'estranger– haurien d'integrar-se en el conjunt de l'emigració lligada al retorn com a migració d'arrossegament –fenomen que només es pot detectar a partir d'una anàlisi de la composició familiar de les llars d'emigrants que retornen⁸.

Com ja s'ha assenyalat, entre les emigracions, la proporció estricta de retornats s'apropa a la meitat dels fluxos actuals amb la resta d'Espanya. D'altra banda, en la immigració que arriba a Catalunya són clarament dominants els immigrants nascuts a la comunitat autònoma d'origen (per damunt del 60%) (vegeu figura 6). El flux de catalans que retorna es compon de dos col·lectius: el primer i dominant el constitueixen els emigrants catalans a la resta d'Espanya per motius laborals que poden residir períodes molt variables en les diferents comunitats autònomes. L'altre contingut podria estar constituït pels fills d'emigrants de retorn que protagonitzen el que s'ha anomenat el retorn del retorn (vegeu figura 6). No obstant això, aquest flux de retornats de catalans no és significatiu, dins de la immigració que rep Catalunya en l'actualitat. No s'ha d'oblidar que els volums de retornats

estan molt relacionats amb les migracions efectuades en períodes anteriors i ja s'ha assenyalat que Catalunya va tenir durant els períodes de màxima migració interna a Espanya una emigració molt reduïda. Per altra banda, la seva estructura demogràfica (vegeu figura 6) denota una dinàmica diferent de la del retorn d'emigrants que surten de Catalunya, amb una estructura més jove, on desapareix el pic de jubilació, tan clarament dibuixat en l'emigració des de Catalunya.

Pel que fa a l'estructura demogràfica de l'emigració de retorn, s'observa primerament un equilibri dels sexes, que indica un caràcter més familiar d'aquest tipus d'emigracions. Per cada 100 dones que retornen surten 101 homes; aquesta estructura lleugerament dominant de l'emigració masculina és molt homogènia en bona part de les comunitats autònomes que reben retornats des de Catalunya.

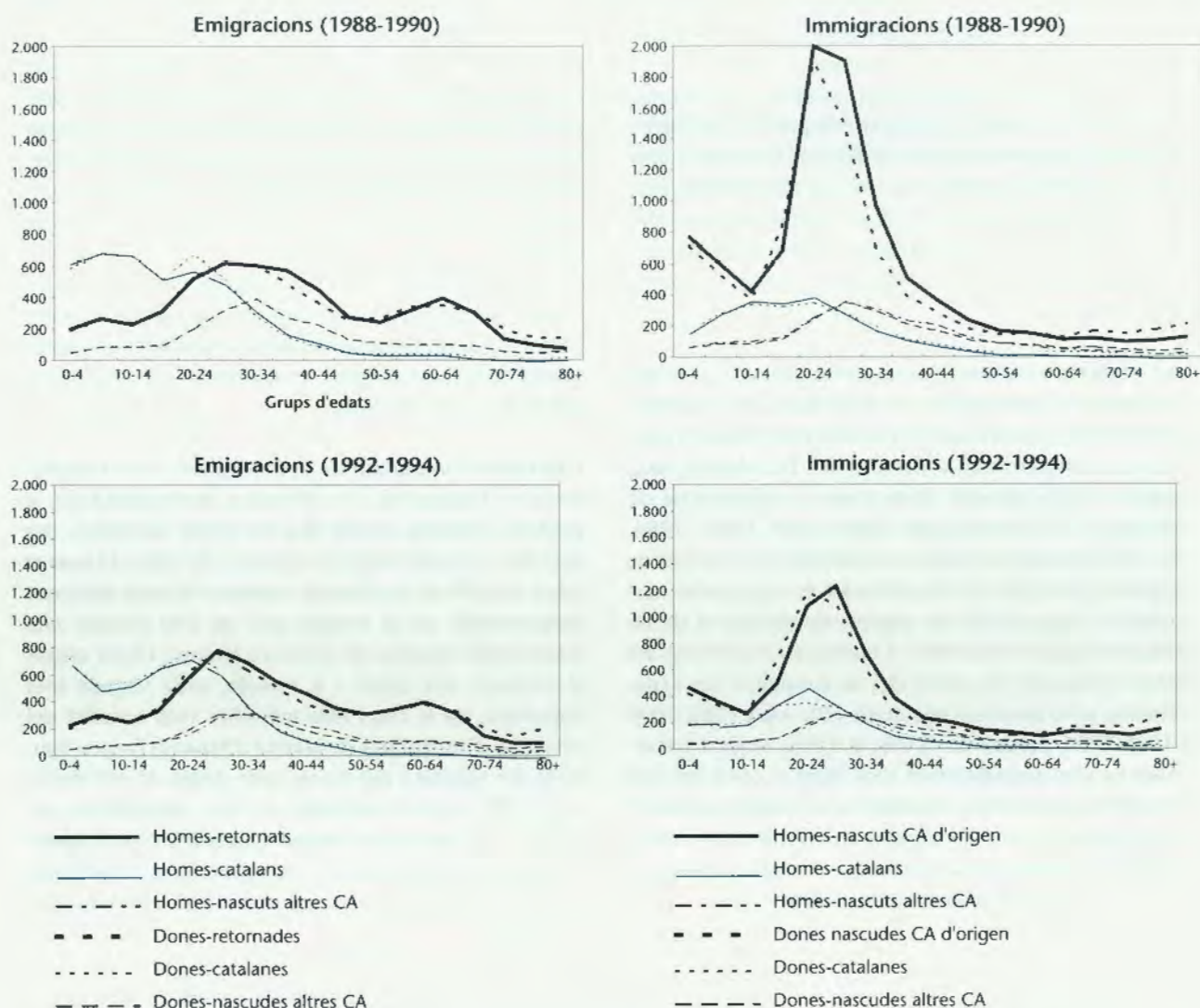
La idea dominant sobre l'estructura per sexe i edat dels emigrants de retorn intern dibuixa unes persones en edats properes a la jubilació, que després d'una etapa més o menys llarga a Catalunya retornen a les seves regions d'origen. Les dades que ens subministra l'EVR ofereixen una realitat de l'emigració de retorn molt més complexa, amb dos grups de migrants de perfils demogràfics ben contrastats: a) el primer, compost per joves adults de més de 25 anys, es tracta del retorn del fracàs, és el grup més nombrós i, probablement, tenen una durada de residència a Catalunya molt condicionada per la conjuntura econòmica⁹; b) el segon grup està més lligat a les jubilacions anticipades i les sortides definitives d'ocupació, són persones de més de cinquanta o seixanta anys, es tracta del retorn, dels immigrants arribats a Catalunya en els anys seixanta i setanta. Aquest grup és en l'actualitat el menys nombrós, encara que té un elevat potencial de creixement. S'ha de tenir en compte que les generacions més immigratòries a Catalunya es troben entre les nascudes en el període 1941-1950. Es tracta, per tant, de persones que arribaran a l'edat de jubilació entre els anys 2001 i 2015¹⁰. No obstant això, s'ha de tenir en compte que a mesura que augmenta la durada de residència disminueix la probabilitat de retorn.

Com es pot observar a la figura 6, el calendari més tardà fa que aquests emigrants tinguin una edat mitjana més elevada que altres col·lectius de migrants. Un fet significatiu és que la proporció de retornats en les emigracions augmenta constantment amb l'edat, fins arribar a significar més del 70% de totes les sortides en les edats que volten la jubilació.

MIGRACIONS

Migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya

FIGURA 6. MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA SEGONS EL LLOC DE NAIXEMENT (1988-1994)

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Moviments migratoris. Mitjana anual. Elaboració pròpia.

A nivell territorial, la proporció de retornats en les emigracions de Catalunya és significativament més elevada que la de la mitjana del conjunt en les destinacions d'algunes comunitats autònomes: Andalusia (62%), Castella-la Manxa (50%), Castella-Lleó (57%), Extremadura (64%) i Galícia (62%), cinc comunitats amb col·lectius que sumen més del milió quatre cents mil nadius residents a Catalunya l'any 1991. A l'entorn de la mitjana es troben Astúries, Aragó, Cantàbria, Múrcia i el País Basc, i molt per sota de la mitjana, les Illes Balears, Canàries, el País Valencià, Madrid, Navarra i la Rioja. Entre les immigracions, bona part del flux està constituït per nascuts a la comunitat autònoma d'origen, el 66%, entre 1988 i

1990, i el 61% en el període següent, encara que hi ha també fortes diferències entre les comunitats autònomes. En la composició de la immigració per naturalesa podem trobar un grup de comunitats autònomes que es caracteritza per un fort predomini dels immigrants nascuts en la comunitat autònoma d'origen: Andalusia, Castella-Lleó, Extremadura i Galícia (al voltant del 80%), amb una gran estabilitat en els anys del període 1988-1994.

Malauradament desconeixem moltes de les característiques socioeconòmiques i de les pautes territorials dels retornats en les regions de destinació –tema que seria interessant abordar en altres recerques. El que sabem, ara

per ara, és que els retornats andalusos des de Catalunya a la primera meitat dels vuitanta (de fet un cas ben important), es van instal·lar majoritàriament a les capitals i ciutats més importants d'Andalusia¹¹. Per altra banda, aquests andalusos que van retornar no ho van fer a les zones d'on havien emigrat més (Andalusia oriental) sinó a les zones de menys intensitat emigratòria (Andalusia occidental), que van ser també les més tardanes a emigrar a Catalunya. Aquests retornats, probablement, portaven menys anys residint a Catalunya. Ignorem, no obstant això, si el comportament territorial d'altres col·lectius de retornats va seguir les pautes territorials dels andalusos.

Per finalitzar, voldríem fer una petita reflexió al voltant d'un tema de gran interès i de difícil resolució: la intensitat del retorn; encara que no posseïm dades d'altres períodes que en permetin la comparació. No obstant això, podem calcular algunes dades sobre la intensitat de dit fenomen en el període més recent, entre 1988 i 1994. Per això, és necessari calcular la intensitat com a taxes de migració de retorn. El denominador és la població nascuda en cadascuna de les regions de destinació de les emigracions que resideixen a Catalunya. Globalment, les taxes d'emigració de retorn des de Catalunya van experimentar un creixement relatiu del 15% entre 1988-1990 i 1992-1994, passant del 5,9‰ al 6,8‰. Aquest creixement va anar probablement molt lligat al canvi de cicle econòmic. Tanmateix, contastem una variació significativa d'aquestes taxes d'emigració en els diferents col·lectius d'antics immigrants, encara que no tenim, en aquest moment, una explicació d'aquestes diferències.

6. INCIDÈNCIA DE LA MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA

En aquest últim apartat, volem fer referència a la incidència econòmica i demogràfica que els moviments migratoris procedents de la resta d'Espanya han tingut sobre Catalunya, especialment pel que fa a l'estructura per edats i la dinàmica demogràfica.

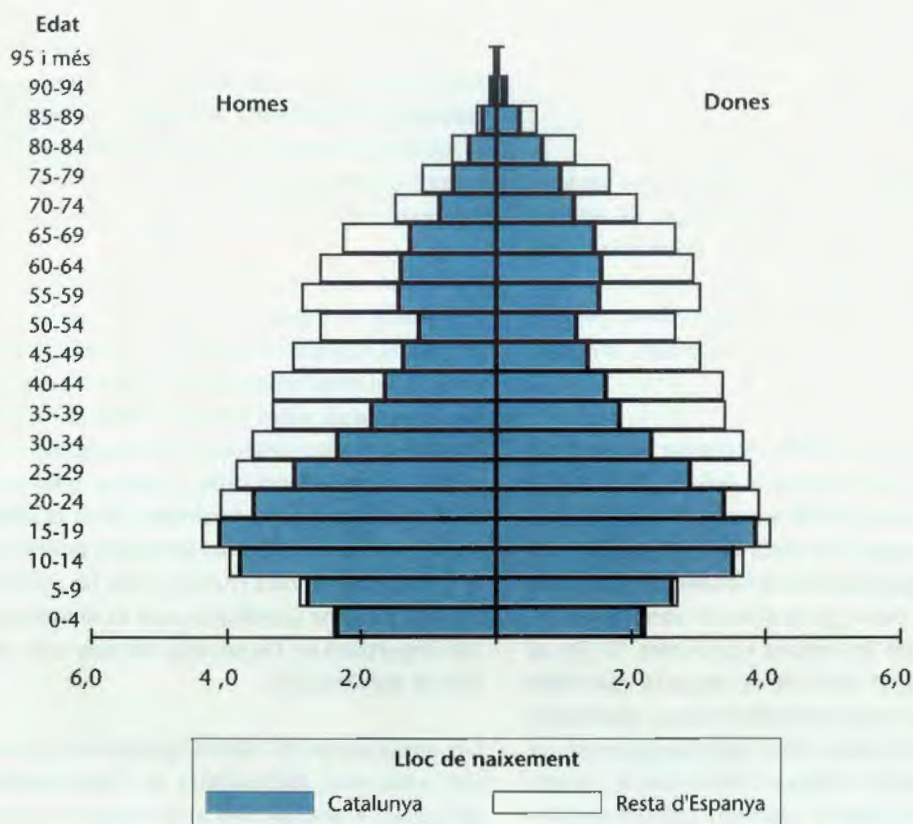
A partir de mitjan dels anys setanta, amb la disminució de la migració cap al nostre país, la dinàmica de la població i el poblament han anat marcats principalment per la pròpia evolució de les altres dues variables demogràfiques, la fecunditat i la mortalitat, així com, en una creixent mesura i només en referència al poblament, pels moviments migratoris interns dins de la pròpia Catalunya.

Entre els principals efectes que la immigració va produir a Catalunya volem destacar els de caire econòmic, ja que aquesta proporciona la mà d'obra necessària per afrontar l'elevada taxa de creixement de l'economia catalana en els anys seixanta i modificà de manera favorable l'estructura per edats de la població, amb l'augment de la proporció d'adults joves, d'aquesta forma va minvar la taxa de dependència¹². L'arribada d'aquests immigrants joves representà un estalvi molt important en les despeses educatives, ja que Catalunya va rebre el fruit del treball dels immigrants sense haver invertit en la seva formació i criança. La peculiar estructura per edats dels immigrants va tenir una forta incidència sobre la demanda d'infraestructures, que va afectar de forma especial l'auge de la construcció, i, en general, va contribuir a l'enfortiment del mercat interior català.

L'altre efecte important de la immigració es va materialitzar en l'estructura i la dinàmica demogràfica de la població catalana. Encara que els efectes perduren, des de 1981 el percentatge de nascuts a la resta d'Espanya sobre el total de la població catalana ha anat declinant lleugerament, en la mesura que no s'ha produït una incorporació massiva de persones foranes, i hem assistit al fenomen del retorn i a l'efecte, cada vegada més important, de la mort dels membres més envellits del col·lectiu d'immigrants de la resta d'Espanya (vegeu figura 7). En concret i per donar unes dades de referència, l'any 1991 aproximadament un terç –exactament un 31,3%– de la població resident a Catalunya havia nascut en una altra comunitat i representava una població d'1.867.758 persones enfront dels 4.089.710 nascuts a Catalunya.

Aquesta incidència, però, sobre el volum total de la població que viu a Catalunya no només s'ha fet a partir de la incorporació numèrica dels immigrants, sinó que també hem de tenir en compte l'aportació sobre la dinàmica demogràfica, en forma de naixements, que s'han produït dintre d'una població immigrada amb una forta proporció de parelles joves. Aquestes xifres, per tant, donen una idea de la importància, pel que fa a nombres absoluts, que ha tingut la incorporació de persones nascudes a la resta d'Espanya dins de la societat i l'economia catalana¹³. Encara que no es coneixen gaire algunes de les característiques demogràfiques, per sexe i edat, i la incidència real sobre la dinàmica natural que van aportar els immigrants de la resta d'Espanya (la seva descendència), sabem que entre 1960 i 1975 el saldo migratori de Catalunya va superar el milió de persones, i com que els immigrants eren majoritàriament joves, estaven en con-

FIGURA 7. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ CATALANA SEGONS EL LLOC DE NAIXEMENT (1991)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'Institut d'Estadística de Catalunya del *Cens de 1991*.

dicions d'afegir a la dinàmica demogràfica alguna cosa més que la seva empenta numèrica. Cal destacar que la seva contribució es va fer palesa a la primera meitat dels setanta, amb un augment notable de la natalitat, produït pel rejoventament de la piràmide d'edats i un increment notable de la nupcialitat. En aquest sentit, l'anàlisi de les dades del cens de 1991 permet obtenir alguna informació retrospectiva sobre l'impacte de la fecunditat de les dones nascudes fora de Catalunya en el sistema demogràfic català. A Catalunya, les dades referents a les dones immigrants permeten deduir una fecunditat superior a la de les nadiues, fet que confirmen alguns estudis¹⁴.

Cal no oblidar que en la proporció global d'immigrants s'amagava un fet substancial: l'impacte diferenciat per edats. Aquest impacte s'ha mesurat en la piràmide d'edats de la població catalana l'any 1991. S'han calculat, en primer lloc, els percentatges que tant la població nascuda a Catalunya com la nascuda en altres llocs d'Espanya representaven, per grups quinquennals, sobre el total de

la població nascuda a Espanya que residia en el nostre país. Per a una millor visualització d'aquestes dades s'ha elaborat la piràmide de població de 1991, diferenciant-hi els dos grups abans mencionats (vegeu la figura 7). El primer fet, de caire general, que resulta evident d'aquesta piràmide és el seu caràcter de maduresa on destaca, com a tret principal, la forta reducció que ha tingut la natalitat en els últims anys. Una anàlisi més detallada ens permet veure la forta incidència produïda pel procés immigratori en l'estructura per edats de Catalunya. La piràmide de població de 1991 mostra com aquesta immigració va tenir una especial repercussió en una sèrie de grups d'edat, els compresos entre els 40 i 60 anys, però molt especialment entre els 45 i 55 anys, on el grup de persones nascudes fora de Catalunya arriba a ser més nombrós que el de les nascudes al país. Es tracta de gent que va néixer entre els anys 1930 i 1950 i que van arribar a la seva edat activa entre el 1950 i 1970, el període de màxima immigració a Catalunya. Aquestes entrades de forans van permetre omplir certes generacions que, a

Catalunya, van ser molt afectades per la Guerra Civil i pel descens més primerenc i acusat de la fecunditat catalana respecte a la resta d'Espanya.

7. CONCLUSIONS

L'evolució de la intensitat, la xarxa territorial, les característiques sociodemogràfiques, les migracions de retorn i l'impacte demogràfic de les migracions residencials amb la resta d'Espanya, han estat els aspectes tractats al llarg d'aquest article. En les properes pàgines sintetitzarem les conclusions més importants que es deriven d'aquest estudi.

La crisi de final dels anys setanta va marcar un punt de trencament no tan sols respecte al volum d'entrades i sortides a Catalunya, així com el seu saldo migratori, sinó també respecte a l'origen i la destinació d'aquestes. Cal no oblidar, que aquesta evolució del model de Catalunya s'insereix dins d'un canvi general en el conjunt de les migracions internes de les regions espanyoles. Si, fins al quinquenni 1976-80, el gruix de la migració que rebia Catalunya procedia de les comunitats menys desenvolupades d'Espanya: Andalusia (amb aproximadament un 50% del total), Castella-la Manxa i Extremadura; a partir de la data abans assenyalada, aquestes comunitats perden importància i guanyen pes relatiu els fluxos de les comunitats més desenvolupades d'Espanya, així com les "frontereres" amb Catalunya. Pel que fa a l'emigració, es produeix el procés invers. En l'àmbit general, els canvis en els fluxos migratoris van suposar l'augment progressiu de l'emigració a totes les comunitats de la resta d'Espanya. Un altre fet que cal destacar és que a partir del quinquenni 1976-80, Andalusia, Castella-la Manxa i Extremadura van ser les comunitats en què augmenta de manera significativa el flux procedent de Catalunya.

En les migracions de Catalunya amb la resta d'Espanya no s'observen diferències significatives entre els sexes. L'estructura demogràfica predominant té una relació estreta amb l'estructura per edats dels actius. El grup més nombrós d'emigrants i immigrants amb la resta d'Espanya està constituït pels adults joves, de 15 a 35 anys. El tret més característic de les emigracions és l'elevada proporció que representen els emigrants de més de 30 anys. Per contra, les immigracions es caracteritzen per la forta concentració de les immigracions en el grup d'adults joves, entre 15 i 29 anys. El balanç de les migracions catalanes amb la resta d'Espanya es caracteritza, per altra banda, per un saldo migratori positiu, en les edats més joves,

entre 15 i 30 anys, amb més intensitat en els períodes expansius de l'economia, i un saldo negatiu en gairebé la resta d'edats, relacionat amb la migració de retorn, que s'accentua en la fase depressiva de l'economia. En l'estructura de les emigracions té una forta incidència la migració de retorn, fet que es manifesta mitjançant l'aparició d'un màxim de les taxes en les edats properes a la jubilació. Aquest pic de jubilació desapareix clarament entre les immigracions, que tenen, per altra banda, un calendari més jove i més concentrat en les edats laborals.

En relació amb les característiques educatives i laborals dels fluxos de Catalunya amb la resta d'Espanya s'ha fet un dibuix exploratori a partir de les dades de què disposem. El fet més rellevant és la significativa diferenciació de la població entre els dos fluxos (emigrants i immigrants). En línies generals, l'emigració des de Catalunya mostra un nivell educatiu i laboral més elevat que la immigració que rep actualment. Amb la prudència que convé tenir amb dades tan limitades, podríem considerar que Catalunya encara continua sent un pol d'atracció per a mà d'obra poc qualificada, que es dirigeix a dos sectors tan importants en l'economia del país com són la indústria i la construcció.

Les emigracions de retorn formen una part important dels intercanvis demogràfics de Catalunya amb la resta d'Espanya a principi dels anys noranta. El col·lectiu més significatiu de retornats són els adults entre 25 i 39 anys, es tracta, probablement, de grups d'immigrants que arriben a Catalunya en els períodes de creixement econòmic i l'abandonen en les fases de destrucció de l'ocupació. L'altre col·lectiu de retornats l'integren els antics immigrants arribats a Catalunya des dels anys seixanta. En aquest sentit, l'emigració catalana està, a mitjan dels noranta, molt relacionada amb els moviments migratoris dels seixanta, especialment de les immigracions de les regions del sud d'Espanya. Finalment cal assenyalar que els encara importants estocs de població nascuda fora de Catalunya i que resideix a Catalunya representa un grup de població amb un cert potencial de retorn.

L'impacte que ha tingut aquesta immigració sobre la societat i l'economia catalana ha estat un dels temes clàssics dintre dels nombrosos estudis sobre migracions en aquest segle. Des de mitjan dels anys setanta, el percentatge de persones nascudes fora de Catalunya s'ha mantingut estable -30%- amb una lleugera, però progressiva, tendència al decreixement, a causa que la incorporació de nous forans és molt minsa i es produeixen pèrdues pels retornats i per la pròpia dinàmica d'envelliment del col·lectiu d'immigrants. Ara bé, l'impacte

que es pot observar si analitzem aquesta immigració per grups d'edats mostra encara la importància numèrica i relativa d'aquests moviments migratoris. I no tan sols per la incorporació de noves persones, sinó també pel que ha suposat en l'augment del nombre de naixements i el rejuveniment de la piràmide d'edats catalana.

Per finalitzar, cal dir que l'actual estructura territorial i la intensitat dels intercanvis amb la resta d'Espanya romanen a nivells molt estables. Catalunya presenta ara anualment unes xifres d'emigracions i immigracions que fluctuen entre els 20.000 i 30.000 efectius, els daltabaixos econòmics orienten el saldo migratori cap un costat o l'altre, però sempre en magnituds properes a zero. L'e-

volució futura d'aquests fluxos pot resultar afectada, quant a l'emigració, pels comportaments migratoris que adoptin els importants estocs de població nascuda en altres parts d'Espanya que resideixen a Catalunya, quan arribin a la jubilació, en forma de migració de retorn; encara que pensem que no es produiran en aquest tipus de migració perquè aquest col·lectiu estarà residint a Catalunya uns quaranta anys i la seva probabilitat de retornar s'haurà reduït considerablement pels nombrosos lligams establerts amb Catalunya. En l'altre costat, les immigracions evolucionaran al ritme de l'economia, amb augments en les etapes de creixement i reduccions en les fases de destrucció d'ocupació. Tanmateix, sense adquirir ni de bon tros la importància numèrica d'altres períodes.

NOTES

- 1 A. Cabré (1989).
- 2 A. García Barbancho (1975) i A. Cabré (1989).
- 3 Una data important en la nostra anàlisi és la de 1980 que marca, en certa mesura, un punt d'inflexió en l'evolució de la immigració i l'emigració al nostre país (vegeu figura 1). Aquest és el primer any, des de l'elaboració de l'EVR, en què Catalunya registrà un saldo migratori negatiu amb la resta d'Espanya, després d'una caiguda progressiva durant tot el quinquenni anterior. Aquesta situació es mantindrà des de llavors fins als nostres dies si exceptuem els casos aïllats dels anys 1988, 1989 i 1990.
- 4 Les comunitats autònomes que van rebre la major part de les immigracions els anys seixanta i setanta (les Illes Balears, Catalunya, País Valencià, Madrid i el País Basc) només van concentrar el 47% del total d'immigracions, entre 1988 i 1990, proporció que es va reduir al 42% als anys 1992-1994. Les emigracions responen també a un model dominat per la dispersió. Entre 1988 i 1990, les cinc comunitats autònomes que havien concentrat bona part dels fluxos emigratoris durant els anys seixanta i la meitat dels setanta (Andalusia, Castella-la Manxa, Castella i Lleó, Extremadura i Galícia) representaven, en el període 1988-1990, el 42% de les emigracions interregionals, la seva aportació es va reduir al 36% en el període posterior.
- 5 A. García Barbancho i M. Delgado (1988).
- 6 Encara no disposem de les dades de l'any 1995. Per tant, la comparació entre quinquennis no és del tot possible, ja que per a l'últim període –1991-1994– només tenim les dades de quatre anys i, per tant, augmenta l'impacte que té, en efectuar comparacions entre diferents períodes, la subestimació de les migracions que es produeix durant l'any censal de 1991. Amb tot, és possible fer una estimació de l'evolució i el signe final del saldo migratori durant aquest període.
- 7 La població utilitzada com a referència són sis milions d'habitants que és la mitjana de la població durant aquest període.
- 8 Recerques realitzades recentment sobre el retorn a Andalusia, en la primera meitat de la dècada dels vuitanta, han demostrat l'interès d'establir el volum dels retorns a partir de les llars (J. Recaño, 1995). Per exemple, entre els migrants arribats a Andalusia des de Catalunya en el període 1981-1985 i lligats a llars de retorn, només el 65% eren andalusos, el 35% restant estava constituït pels fills i els cònjuges nascuts a Catalunya, i en una proporció més reduïda els originaris d'altres comunitats autònomes. Per altra banda, entre els fluxos recents de sortida de Catalunya, un percentatge gens menyspreable està format per emigrants nascuts a Catalunya (entorn del 36%) i un 19% el representen els nascuts en comunitats autònomes diferents de Catalunya i de la de destinació.
- 9 Com es pot observar a la figura 6 aquest grup està integrat per matrimonis d'emigrants (persones entre 25 i 50 anys) i els seus fills joves (entre 0 i 19 anys); la major part dels primers són nadius de la regió de destinació, mentre que, com ja s'ha assenyalat, la majoria dels fills poden haver nascut a Catalunya durant el període d'emigració dels seus pares.
- 10 Aquest segon grup d'emigrants de retorn està integrat també per matrimonis de persones properes a les edats de jubilació, entre 55 i 65 anys, i així es produeix un altre màxim en l'anomenat pic de jubilació.
- 11 J. Recaño (1995).
- 12 Aquest impacte encara es fa més evident si el circumscrivim a l'evolució que ha experimentat el mercat de treball amb la incorporació de població ocupada. Segons dades del cens de 1991, un 35,3% dels ocupats a Catalunya havien nascut en una altra comunitat, cosa que representava un volum total de 779.268 persones. Una xifra que és pràcticament la meitat de la població ocupada que ha nascut a Catalunya, 1.430.748 persones.
- 13 Una altra dada eloqüent sobre això l'ofereix l'increment del pes de la població catalana respecte a l'espanyola, la qual ha passat de representar un 10% –segons les dades del cens de 1900–, a una xifra superior al 15%, i s'ha mantingut pràcticament invariable des de final dels anys setanta.
- 14 En un estudi, encara inèdit, sobre la fecunditat de les dones catalanes, elaborat a partir de les dades del cens de 1991 s'aprecien, per a les dones que romanen encara casades en primeres núpcies i que havien completat el seu període reproductiu, diferències significatives entre la fecunditat de les dones nascudes a Catalunya i a la resta de comunitats autònomes d'Espanya, especialment amb les dones andaluses i extremenyes, que presenten una major fecunditat (J. Recaño i M. Luxan, 1996).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CABRÉ, A. (1992), "Les migracions en la reproducció de la població catalana, 1880-1980", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*; 19-20, pàg. 33-55.
- CABRÉ, A. (1989), *La reproducció de les generacions catalanes*; tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2 vols.
- CANDEL, F. (1985), *Els altres catalans. Vint anys després*; Barcelona, ed. 62.
- CANDEL, F. (1966), *Els altres catalans*; Barcelona, ed. 62.
- CARRERAS, C. (dir) (1996), *Geografia General dels Països Catalans, vol. III: la població*; Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CHAIRE QUETELET (1985), *Migrations internes. Collecte des données et méthodes d'analyse*; Lovaina-La-Neuve, ed. Cabay.
- COURGEAU, D. (1988), *Méthodes de mesure de la mobilité spatiale*, INED; París.
- GARCÍA BARBANCHO, A. (1975), *Las migraciones interiores españolas en 1961-1970*; Madrid, Instituto de Estudios Económicos.
- GARCÍA BARBANCHO, A. i DELGADO CABEZA, M. (1988), "Los movimientos migratorios interregionales en España desde 1960", *Papeles de Economía*; núm. 34, pàg. 240-265.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (diversos anys), *Migraciones. Años 1962-1994*.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995-6), *Estimacions de població 1986-90, 1992, 1993, 1994*.
- PASCUAL DE SANS, A. (1983), "Los movimientos migratorios de retorno, significación y perspectivas", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*; núm. 3.
- PASCUAL DE SANS, A. i CARDELÚS, S. (1990), "Migració i història personal: investigació sobre la mobilitat des de la perspectiva del retorn", *Publicacions d'Antropologia Cultural*; 6, 1990.
- PUJADAS, I. (1982), *La població de Catalunya: anàlisi espacial de les interrelacions entre els moviments migratoris i les estructures demogràfiques*; tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- RECAÑO, J. (1995), *La emigración andaluza (1900-1992). Cronología, aspectos demográficos, distribución espacial y componentes socioeconómicos de la emigración andaluza en España*; tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- RECAÑO, J. i LUXAN, M. (1996), *Un estudi de la fecunditat de Catalunya a partir de les dades del cens del 1991*; Centre d'Estudis Demogràfics, inèdit.
- ROGERS, A. i WILLEKENS, F.J. Eds. (1986), *Migration and settlement. A multiregional comparative study*; Dordrecht: Reidel Publ. Co.
- TERMES, J. (1984), *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*; Barcelona, ed. Empúries.
- THUMERELLE, P.J. (1986), *Peuples en mouvement. La mobilité spatiale des populations*; Paris, SEDES.
- VIDAL, T. i RECAÑO, J. (1996a), "La mobilitat interior als Països Catalans (1857-1960)" a Carreras, C. (dir): *Geografia General dels Països Catalans, vol. III, La Població*; Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 50-64.
- VIDAL, T. i RECAÑO, J. (1996b), "Les migracions interiors (1960-1975)" a Carreras, C. (dir): *Geografia General dels Països Catalans, vol. III, La Població*; Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 164-177.
- Diversos autors (1978), *La immigració als Països Catalans*; Barcelona, Edicions de la Magrana.